

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

- הקדמה ▪ החובה לשמוע קריאת שמע
- וקול שופר ▪ החובה לשמוע מקרא מגילה
- דין שמיעה על ידי רמקול ▪ מכשיר
- שמיעה ▪ שינוי היחס למכשירי עזר בכלל
- ומכשירי שמיעה בפרט ▪ סיכום

הקדמה

בשנים האחרונות, נזקקו הפוסקים לשאלת השימוש ברמקול לקיום מצוות שחובה לשמוע אותן או לקרוא אותן. פוסקים אחרים דנו בדין מכשיר שמיעה בשבת, נשיאתו או שימוש בו. פוסקים אחרים דנו בעקיפין בשאלת השימוש במכשיר שמיעה במסגרת קיום מצוות הכרוכות בקריאה או בשמיעה, כמו: שמיעת קול שופר, מקרא מגילה וקריאת התורה. אנו נפרוס את היריעה ונרחיב אותה ונעסוק בשאלות: האם מי שזקוק למכשיר שמיעה, יכול לשמוע בעזרתו את מקרא מגילה? האם דין מכשיר שמיעה כדין רמקול? האם יש דמיון בין תקיעת שופר ובין מקרא מגילה?

החובה לשמוע קריאת שמע וקול שופר

המקור לחיוב בשמיעת מצוות הוא המשנה הדנה בעניין קריאת שמע (ברכות ב, ג):

הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא. רבי יוסי אומר: לא יצא.

1 הערת העורך: לדיון במעמדם של החרש אילם ובעלי מוגבלות בשמיעה לעניין החיוב במצוות וקיומן, ראה הרב שמואל דוד "החרש אילם בימינו - חיובו במצוות ואופן קיומן" צהר לט 19 (התשע"ו).

ונאמר בתלמוד בעניין זה (ברכות טו ע"א):

מאי טעמא דרבי יוסי? משום דכתיב: "שמע" - השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפיו. ותנא קמא סבר: "שמע" - בכל לשון שאתה שומע. ורבי יוסי - תרתי שמע מינה.

ונאמר בהמשך הסוגיה (ברכות טו ע"ב):

אמר רב יוסף: מחלוקת בקריאת שמע, דכתיב: "שמע ישראל". אבל בשאר מצות - דברי הכל יצא. והכתיב: "הסכת ושמע ישראל"!? ההוא בדברי תורה כתיב.

ומסקנת הגמרא שם: גם לדעת חכמים, לכתחילה חייב להשמיע לאוזנו, אך בדיעבד יצא.² וכן נפסק להלכה בקריאת שמע,³ ובלבד שיוציא בשפתיו. וכל שכן בשאר מצוות, כנזכר ב"ביאור הלכה" שם.

המקור לדרישה לשמוע ישירות נזכר במשנה בזיקה למצווה לשמוע קול שופר (ראש השנה ג, ז):

התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס: אם קול שופר שמע - יצא; ואם קול הברה שמע - לא יצא.

ונאמר שם בתלמוד (ראש השנה כז ע"ב):

אמר רב הונא: לא שנו אלא לאותן העומדים על שפת הבור. אבל אותן העומדין בבור - יצאו.

משמע מכאן שיש חובה לשמוע את קול השופר ישירות. ונשאלת השאלה: האם חובה זו אמורה גם בשאר מצוות?

החובה לשמוע מקרא מגילה

נפסק ב"שולחן ערוך" (הלכות מגילה ופורים, אורח חיים, סימן תרפט, סעיף ב):

אחד הקורא ואחד השומע מן הקורא - יצא ידי חובתו, והוא שישמע ממנו שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא חרש או קטן או שוטה - השומע ממנו לא יצא.

2 רשב"א, ברכות טו ע"ב, ד"ה אמר רב יוסף, בשם הראב"ד.

3 שולחן ערוך, אורח חיים, סימן סב, סעיף ג, ובמשנה ברורה שם, ס"ק ד, שלדעת הראב"ד הנזכר בהערה הקודמת, האיסור הוא מדאורייתא.

אולם מדברי בעל "משנה ברורה", עולה שיש להקל בזה (שם ס"ק ה):

חרש - היינו המדבר ואינו שומע כלל. ואף על גב דבעלמא קי"ל דאם לא השמיע לאזנו יצא, כדלעיל בסימן ס"ב וסימן קפ"ה, הכא לענין מגילה, דהוא משום פרסומי ניסא, החמירו בו יותר, דהשמיעה לאזנו הוא לעיכובא, אי נמי דחרש גרע טפי, שאינו יכול להשמיע לאזנו. ועיין בשערי תשובה, דדוקא אם הוא חרש גמור, שאינו שומע כלל, לאפוקי אם הוא שומע כשמדברים לו בקול רם. וכל זה הוא לדעת השו"ע. אבל דעת כמה אחרונים, דאפילו הוא חרש גמור, יצא השומע ממנו. ומ"מ לכתחלה כו"ע מודים שלא יעמידוהו להוציא רבים ידי חובתם. ודע דמי שכבדו אזניו או שהוא רחוק מן הבימה ואינו יכול לשמוע היטיב מן הקורא, יזהר לקרות לעצמו ממגילה כשרה, או עכ"פ יאחזו חומש, והתיבות שיחסר לו יאמר תיכף מן החומש.

אמנם מה"בית יוסף" משמע שיצא אף אם לא השמיע לאוזנו, וחשיבות עניין פרסומי ניסא נאמרה רק כתירוץ דחוק. וזו לשונו (אורח חיים, סימן תרפט):

וגבי מגילה קתני סתם דלא יצא, ולא כתב שום חולק בדבר, אית לן למימר דסבירא ליה דמגילה שאני, דבעינן בה פרסומי ניסא. וכל שלא השמיע לאזנו ליכא פרסומי ניסא. ומכל מקום הדבר דחוק, כיון דחזינן דתלמודא משמע ליה דמגילה וקריאת שמע שווים הם. מנין לנו לחלק ביניהן?

וכך מבין בדבריו ה"תוספות יום טוב"⁴. משמע שקריאת שמע שווה לקריאת המגילה לעניין השמיעה, ויצא ידי חובתו, אף אם לא שמע אותה. יתרה מזאת, ה"בית יוסף" עצמו מביא בהמשך דבריו על אתר את דברי התשב"ץ לקולה. וזו לשונו:

כתב הר"ש בר צמח בתשובה: ...אבל חרש המדבר ואינו שומע - יוצאין אחרים בקריאתו. אבל בשופר אינו מוציא. וטעמא משום דבשמיעה תליא מילתא, דהא מברכים על השמיעה. וכיון שאינו שומע - אינו מחוייב בדבר, ולא מפיק. אבל במגילה, דבקריאה תליא מילתא, כיון דידוע לקרות - בר חיוב הוא. אבל שומע ואינו מדבר - יוצאים בתקיעתו. עכ"ל.

משמע שגם לכתחילה יכול חרש המדבר ואינו שומע להוציא אותו ידי חובתו. אך חשוב הוא החילוק העקרוני המובא כאן, שבמגילה קיום המצווה תלוי בקריאה, ואילו בשופר הדבר תלוי בשמיעה, ממילא ברור שיש להקל בעניין זה. בעצם, גם ה"משנה ברורה"

4 בפירושו למשנת מגילה ב, ד.

ב"ביאור הלכה" נוטה להחשיב את מי שהוא חרש המדבר ואינו שומע כבר חיובא. וזו לשונו (סימן תרפט, סעיף ב, ד"ה חרש):

מלשון השו"ע משמע דאינו בר חיוב כלל, אף לקרות לעצמו. אכן מסברתו בב"י, שכתב דמשום פרסומי ניסא הוא, משמע לכאורה דהוא רק לענין להוציא אחרים... אבל לא לפוטרו לגמרי מקריאה עכ"פ... הלא דעת כמה ראשונים הרשב"א והריא"ז והרשב"ץ שגם לאחרים הוא מוציא, וכ"ש שהוא בעצמו בר חיובא... וכן הסכימו כמה אחרונים, כמ"ש במ"ב. וע"כ חרש לעצמו בודאי מחויב לקרות בעצמו, כיון שאינו שומע. ואף אם יקראנו בלא טעמים ג"כ אין קפידא.

לסיכום: בקריאת שמע ושאר מצוות שקיומן הוא בקריאה, לכתחילה ישמיע לאוזנו, ובדיעבד יצא. אף חרש המדבר, יכול להוציא אחרים ידי חובתם בקריאתו. לעומת זאת, בשופר, שהמצווה היא בשמיעת קול השופר, חרש המדבר ואינו שומע התוקע בשופר אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם.

דין שמיעה על ידי מקול

בדורנו, נשאל הרש"ז אויערבך בעניין קריאת מגילה באמצעות מקול, ופסק שגם על ידי מקול או מכשיר שמיעה, אין יוצאים ידי חובת מצוות שופר ומקרא מגילה. וזו לשונו (שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן ט, ד"ה והתינח):

והתינח אם המיקרופון והרם-קול היו רק מגבירים או מרכזים את קול האדם שיהא נשמע גם למרחקים, כעין אפרכסת או צנור חלול וכדומה, אפשר דאז היה שפיר נחשב כאילו שומעים ממש את קול האדם [הערת המחבר: ידידי חכים ורבי, פרופ' אברהם הלפרין נ"י, העיר לי שגם באפרכסת מוגברים הקולות ע"י זה שהדפנות של האפרכסת מזדעזעים ע"י קול האדם, והם חוזרים ומזעזעים אח"כ את האויר. וכיון שכן, אפשר דאף התוקע תוך אפרכסת חשיב כתוקע לתוך הבור או לתוך הדות], אבל למעשה אינו כן, וכמו שאמרנו שהחוט היוצא מן המיקרופון מוליך רק זרם משתנה של חשמל הגורם בסופו להניד את הממברנה הנתנת את הקול באותן התנודות של ממברנת המיקרופון, ועל ידי זה נוצר הקול. אבל טעות גדולה היא לחשוב שהחוטים מוליכים ממש את הקול כמו שהם מוליכים זרם. ואלמלי היה שם לבסוף מנורת חשמל ולא מגנט עם ממברנה אפשר שקול האדם היה גורם רק לשנות את האור ותו לא מידי. ולכן תמה אני מאד על כמה מגדולי הרבנים, שהתירו לשמוע מקרא מגילה דרך מגביר קול. ואיך לא שמו לבם לדבר זה, שרק קול תנודות של ממברנה שומעים ולא קול

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

מקרא מגילה של אדם (מצטער אני, שלפי זה נמצא שהאנשים אשר אזנם כבדה משמוע ומשתמשים במכשיר של מיקרופון וטלפון קטן לקרב את קול המדבר לאזנם, שלפי"ז אינם יוצאים כלל חובת שופר ומקרא מגילה וכדומה. ועכ"פ אינם רשאים לברך על שמיעה זו, כיון שאף גם הם שומעים רק קול תנודות של ממברנה).

וכן משמע מדברי הרב יצחק ווייס, המדמה את מי ששומע בכבדות לרמקול. וזו לשונו (שו"ת מנחת יצחק, חלק א, סימן לז, אות ז):

ומי ששומע בכבדות בלא מכונה, אין להשתמש במכונה, כי לבד חשש איסור שבת, י"א דדינו כשומע קול הברה, דאין יוצא ידי חובת קריאת התורה ותקיעת שופר ומגילה על ידו. וכן אין יוצא בשמיעה ע"י מיקרופון [רמקול] לדיעה זו. עיין שם.

הרב אליעזר וולדנברג מוסיף עוד טעמים לאסור. וזו לשונו (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד, סימן כו):

(ח) ...אף על פי שהקול הנשמע נוצר מיד בין רגע עם יציאת קול זה ע"י האדם, בכל זאת למעשה יש לדמותו כשומע קול התפילה מתוך תקליט של גראמופון [פטיפון]... ואף על גב שבא הקול מכח האדם, אבל בכל זה לא נקרא כחו, והוא כמו כח כחו...

(ט) ...נזעק בזה מרה על מיעוט כבוד שמים וריבוי כבוד עצמו של המדבר... וכש"כ שאין בו אותה ההרגשה הנעלה של ב"בית אלקים נהלך ברגש", קדושת המקום ומורא מהשוכן בתוכו. פוק חזי עד כמה שרבותינו הגאונים זיע"א זעקו מרה נגד מספחת החזנות שהתחיל בזמנם להתפשט בקרב המוני בית ישראל, שאין בזה כוונה לשם שמים כ"א לשם זמרה ויפוי הקול... ואיך נבוא להוסיף כמו דינו חטא על פשע... והרם-קול שבהרבה מובנים גרוע זה ביותר מחזנים...

(יא) והדעת נוטה גם לומר שעצם העברת הקול ליציאת ידי חובת תפלה ודברי קדושה על ידי מכשירים ותקליטים שמשמיעים על ידם כל מיני שחוק והוללות (ובעיקר שייך זה בנוגע להעברה דרך הרדיו) שנאווי הוא לפני המקום. עיין בדומה לזה בשו"ע או"ח (סי' נ"ג סעי' כ"ה) דש"ץ המנבל פיו או שמרנן בשירי הנכרים ממחין בידו מלעשות כן. ואם אינו שומע - מעבירין אותו...

(יב) יתר על כן, יש גם מקום דיון לאסור עצם הכנסת כלי מכשיר הרדיו, ואולי גם הרם-קול לבית הכנסת, שמוראו עלינו כמורא המקדש, ומכש"כ בשעת התפלה.

ואיסורם נלמד ממה שאמרו חז"ל במגילה ד' כ"ח, ונפסק ברמב"ם (פי"א מה' תפלה ה' ו' ז') ושו"ע או"ח (סי' קנ"א), דבתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון שחוק והיתול ושיחה בטילה וכו'. כי כמעט ולא יצויר שעם הכנסת מכשירים אלה לביהכ"נ שלא יבואו על ידיהם לידי כל הנ"ל, ולפעמים עוד יותר מזה. וד"ל.

משמע שהוא אוסר הן מטעמים מדעיים הן משום הרצינות הראויה בתפילה.

לעומת הפוסקים האוסרים את הרמקול, היו מי שרצו להתיר אותו עקרונית ולא מעשית, כגון: ה"מנחת אלעזר", ר' יוסף ענגיל ור' משה פיינשטיין. ה"חזון איש" אף היה אחד מן הפוסקים שהתירו גם מעשית. הרב צבי פסח פרנק, ב"מקראי קודש", מבחין עקרונית בין שמיעת קול שופר ובין מקרא מגילה,⁵ ונראה שהוא מסתמך על הבחנת התשב"ץ, הסבור שדווקא בשופר מעכב, אם שמע קול הברה. וזו לשונו:

אם יש תערובת של שופר אחר או שאינו ממין השופר. אבל בקריאת התורה או במגילה הרי הוא שומע קול הקורא... דהכל הוא מכח הקורא, וכל הקולות כשרים, אלא שיהיה מכח בר חיובא.

ובהערות חתנו הרב יוסף כהן על אתר, הוא תולה את פסקו בהבחנה בין שמיעה בשופר לבין קריאה במגילה ובשאר קריאות.

הרב עובדיה יוסף פורס בתשובתו את הדעות ודן בהן. ואלו דבריו בקיצור:⁶

א. שו"ת מנחת אלעזר (חלק ב, סימן עב) סובר שבשמיעת קול שופר באמצעות הטלפון, אין האדם יוצא ידי חובתו, מפני "שהקול שעל ידי הטלפון דרכו לצאת כשהוא מעורב, ולא כקולו של האיש המדבר ממש", אך לעניין מגילה אין לאסור.

ב. ר' יוסף ענגיל (גיליוני הש"ס, ברכות כה ע"ב) סובר שמאחר שבטלפון ה"קול המדבר מרעיד חלק האויר הסמוך לפיו, וחלק זה לסמוך אליו, וכן הלאה כסדר הזה, עד שנרעד חלק האויר שבאוזן השומע", שמיעה זו היא בגדר גרמא, ומאחר "שאינ דרך טבע השמיעה בעצמותה בכך", אינו יוצא ידי חובתו.

5 הרב צבי פסח פרנק מקראי קודש, פורים (התשכ"ט), סימן יא, עמ' צה-צו, ובהערות שם. ושם ענה גם לרב הראשי יצחק אייזיק הלוי הרצוג, וגם יצא נגד ה"מנחת יצחק" הנזכר לעיל (שו"ת, חלק א, סימן לז, אות ז).

6 שו"ת יחוה דעת, חלק ג, סימן נד.

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

ג. שו"ת חיי אריה (סימן ל) סובר שאין האדם יוצא ידי חובתו בשמיעת קול שופר דרך הטלפון, מאחר "שכל מצוה שכתבה התורה לעשות בכוונה, עשיית המצוה על ידי שינוי וגרעון ממה שדרך רוב בני אדם לעשותה פוסלת אותה".

ד. הרב משה פיינשטיין (שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק ב, סימן קח) סובר שייתכן שגם שמיעה באמצעות רמקול אינה שונה כל כך מבחינה טכנית משמיעה ישירה, אך "כיון שהוא ענין חדש, ואין הדבר ברור להיתר, יש למחות בידם".⁷

ה. הרש"ז אויערבך (קובץ מאמרים בענייני חשמל, תשל"ח, עמ' מ) כותב ששוחח עם ה"חזון איש", הסובר שייתכן ששמיעה באמצעות רמקול דינה כשמיעה מפי הקורא ממש, ואינה בגדר קול הברה, והרש"ז אויערבך אומר על דבריו: "לדעתי הוא חידוש גדול מאוד, ואינני מבין אותו" (והרב עובדיה מסכים עמו שיש להחמיר בזה).

ו. בשו"ת קול מבשר (חלק ב, סימן כה), כותב ש"אין מועיל בזה מה שחצי הקול מפי האדם המדבר וחציו על ידי המכשיר, וכל שכן שהשומע קול שופר דרך מיקרופון אינו יוצא ידי חובה, שאם שמע קול הברה שהוא קול מעורב - לא יצא".

לפי הדעה האחרונה, הרב עובדיה יוסף אומר: "היה מקום לדון גם לגבי היושבים סמוך ונראה אל השליח צבור, שבכל זאת כיון שעל ידי הרם־קול שומעים את הקול כשהוא עבה יותר מקולו הרגיל של השליח צבור, נמצא שקול אחר מעורב בו, ולא יצא ידי חובה".

ומסקנת הרב עובדיה בהמשך דבריו:

בסיכום. השומעים מקרא מגילה דרך הרם־קול וכן דרך הרדיו (בשידור ישיר) אינם יוצאים ידי חובת מצות מקרא מגילה. אולם היושבים סמוך אל השליח צבור הקורא את המגילה דרך הרם־קול, שאף בלעדי הרם־קול היו שומעים היטב את קריאת המגילה מפי השליח צבור, יוצאים ידי חובתם.

7 בדומה לזה אומר הרב עובדיה בשם הרב יוסף כהן הנזכר ב"מקראי קודש" הנ"ל, ומעיר על דברי שניהם, שכנראה לא הבינו נכונה את התיאור הטכני מדעי של פעולת הרמקול והטלפון, והוא מסיק: "ולכן נראה שדין מקרא מגילה שוה בזה לדין שמיעת קול שופר, ובשניהם אינם יוצאים ידי חובה כששומעים דרך הטלפון והרם־קול".

מכשיר שמיעה

מכל האמור לעיל, משמע כי רבים מן הפוסקים נוטים לאסור שמיעת מצוות באמצעות רמקול, הן בשופר הן בקריאת מגילה, מפני שאינו קול אמתי אלא קול "מתורגם" ל"קול חשמלי". ובעל "ציץ אליעזר" מוסיף עוד טעמים של יחס של רצינות והחשש מפני חידושים. לכן התיירו את הדבר רק אם בעל המכשיר יושב קרוב לקורא בתורה, שממילא הוא יכול לשמוע את הקורא, והרמקול רק מגביר את קול הקורא. ויש מי שמתירים להסתייע ברמקול לכתחילה.

בהבלעה במסגרת הדיון על הרמקול, הוכנס גם הדימוי של מכשיר השמיעה לרמקול, כנזכר בדברי הרש"ז אויערבך וה"מנחת יצחק", המובאים לעיל, כיוון שמערכת המרת גלי הקול לזרמי חשמל ושוב לגלי קול שווה בשני המקרים. על כן, לדעת מי שאוסרים שמיעה באמצעות רמקול, דינו של מכשיר השמיעה שווה לדין הרמקול, וגם הוא אסור.

שינוי היחס למכשירי עזר בכלל ומכשירי שמיעה בפרט

נראה לי שעקב התפתחות הטכנולוגיה חל שינוי בהבנת טיב המכשיר ובהרגלי השימוש בו על ידי האדם, וניתן היום להתייחס אליו בצורה אחרת ולהכשיר להסתייע בו לקיום מצוות.

תחילה יש להבחין בין הרמקול ובין מכשיר השמיעה, אף על פי שבדרך מעבר הקול הם דומים, אך הרמקול הוא מכשיר חיצוני שהשימוש בו על ידי האדם אינו קבוע, ומכשיר השמיעה יש לו תפקיד קבוע במערכת השמיעה של האדם בשימוש יומיומי. נעמיק במשמעות השימוש היומיומי באמצעות דוגמה מתחום הראייה.

גם הראייה יש לה זיקה בקיום מצוות הקריאה בתורה ומקרא מגילה. והנה לא מצוינו בהלכה שאסור לקרוא בתורה או את המגילה בסיוע משקפיים בנימוק שהם מהווים מחיצה, אבל אסור להיעזר בקריאתן במכשירי ראייה אחרים דוגמת מצלמה או מכשיר שמיעה דוגמת רדיו, שהם ממש גורם חיצוני, ולא תיחשב לאדם קריאה בכגון זה כקיום המצווה, מפני שהמשקפיים אינם גורם חיצוני, אלא הפכו להיות חלק טבעי ממערכת הראייה של בני אדם, והם רק משפרים אותה. אולם לאמתו של דבר, המשקפיים מעבדים

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

את התמונה באופן מורכב, ומתרגמים אותה לדמות אחרת.⁸ אף על פי כן, הפוסקים אומרים שראייה באמצעות משקפיים היא בגדר ראייה טבעית.

ההגדרה תתרחב עקב מצבים מרחיקי לכת דוגמת ניתוחי ראייה או חלום העתיד של מדע הראייה, שאולי יתגשם בעתיד הרחוק, עין ביונית, כלומר עין תותבת בעלת יכולת ראייה מלאה, העשויה להחליף את העין הטבעית. חלק קטן בלבד מחלום זה מתגשם כבר בימינו, למשל בניתוח להסרת קטרקט. בגרסה המודרנית של ניתוח זה, משתיל הרופא בעין האדם עדשת פלסטיק במקום העדשה הטבעית שבעין. קרני האור החודרות לעין דרך חור האישון עוברות דרך העדשה המלאכותית, והיא מרכזת אותן, ונוצרת תמונה על הרשתית. האם נאמר שמי שיש לו עין כזאת אינו רואה בדרך טבעית, לאחר שהפכה לחלק ממערכת העין?⁹

הוא הדין במכשיר השמיעה. המכשיר מעבד ומגביר את גלי הקול הנכנסים אל האוזן ונקלטים במערכת השמיעה של האוזן. אם נרחיק לכת בחיפוש דוגמה משוכללת יותר, נמצא שיש מכשירי שמיעה המושגלים בתוך האוזן, עוקפים את עור התוף ומתחברים ישירות לעצב השמיעה. נמצא שמכשיר השמיעה נעשה חלק ממערכת השמיעה. וכי יעלה על הדעת שמי שנעזר במכשיר שמיעה זה אינו שומע כאחד האדם? הרי זו דרך שמיעתו. הצד השווה לכל המקרים: המכשירים נעשו חלק מן המערכת הטבעית בתפקוד האדם הן בראייה הן בשמיעה, אף על פי שהם מעבדים את הקלט המעובד על ידי חושי האדם.

עניין זה מעורר דיון עקרוני בעולם ההלכה ביחסי אדם-מכונה, העולה כתוצאה מן הפיתוחים הטכנולוגיים: האם יהיה הבדל בין כלי עזר המתבטל ליכולת הטבעית ונעשה חלק ממנה לבין יכולת מלאכותית, שלא ניתן יהיה להחשיבה כקליטה חושית טבעית לעניין קיום מצוות הדורשות קליטה חושית? או שמא אין הבדל ביניהם?

לעניות דעתי, במצבים אלה קיימים בהלכה שני עקרונות:

א. אין הבדל בין כלי עזר הנעשה חלק מפעילות הגוף לבין מכשיר המשמש ככוח עזר מלאכותי. משעה שכלי העזר נעשה חלק מן השימוש הרגיל של האדם, זהו השימוש הטבעי שלו, ומנקודת מבט זו אנו בוחנים את השאלות ההלכתיות.

8 הסבר: העצם המקורי מתורגם ומעובד על ידי העדשה לדמות קטנה יותר וקרובה יותר מן העצם המקורי. כל זה במשקפיים בעלי עדשה מינוס (בפי העם: "מקטינים"). תודה לאחי הפיזיקאי, ד"ר

לחינוך, נפתלי רוזנפלד, שעזר לי במידע המדעי. עיין גם במרשתת, ערך ראייה וערך משקפיים. ראה לדוגמה המאמר במרשתת העוסק בניסיון בעין ביונית בקישור הבא: tinyurl.com/z8jj3jt.

ב. כל שימוש הנעשה טבעי ובלתי נפרד מפעילות הגוף במבט של עין רגילה, יש להתייחס אליו כמו לחלק מן הגוף בלא לחקור מה קורה בתוך תוכו מבחינת חוקי המדע, כיוון ש"אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות".

בעניין העיקרון הראשון, כשמדובר בראייה, אנו בוחנים את הדבר לאור השימוש הקבוע בראייה, הנעשה טבעי בעיני האדם, אף על פי שהוא נעזר במשקפיים. וכשמדובר בשמיעה, אנו בוחנים את הדבר לאור השימוש הקבוע בשמיעה, העושה אותה טבעית בעיני האדם, אף על פי שהוא נעזר במכשיר שמיעה. זאת, מפני שההלכה תלויה בשימוש הקבוע במכשיר על ידי האדם. כמו כן, בשני התחומים, העובדה שקרני האור או גלי השמיעה עשו תחנת ביניים אינה מעלה ואינה מורידה מבחינה פיזיקאלית. העיקר הוא שהמכשיר הוא חלק ממערכת הראייה או השמיעה.¹⁰

מקורות קדומים לעקרונות אלה מצויים כבר בספרות השו"ת. המקורות הללו דנים בכלי עזר המשמשים את האדם במגוון תחומים, והמציאות הקבועה בהם משנה את היחס אליהם.

בעניין ראייה על ידי משקפיים, כבר הוכיח בעל "שבות יעקב" שניתן לעשות חליצה בפני כבדי ראייה היכולים לראות רק בעזרת משקפיים, אף על פי שנאמר במקרא שהחליצה צריכה להיעשות "לעיני הזקנים". וזו לשונו (שו"ת שבות יעקב, חלק א, סימן קכו):

ומסוגיא זו דברכות הביא ג"כ בתשובת הל' קטנות סי' צ"ט דמותר לקרות בס"ת ע"י בתי עינים שקורין בל"א ברי"ל. ודברים נכונים, אף שיש מקום לבעל דין לדחוק ולחלק ולומר דודאי מי שיכול לראות בלא בתי עינים, אף שרואה דרך בתי עינים וזכוכית אינו מעכב, דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת, מה שאין כן בזקן, שאינו רואה ראייה נכונה אלא ע"י בתי עינים, לא הוי רואה ממש. מ"מ פוק חזי מה עמא דבר, שהחזנים קורין ע"י בתי עינים, ובפרטות לענין שאלה שנשאל קדמנא, סומכין על המקרא דכתיב, "לעיני הזקנים", כמדורשו וכמשמעו, שרוב בעלי ה וראה המה חכמים וזקנים ממש היושבים אצל החליצה, ורואין ע"י בתי עינים... ולא שמעתי מעולם פוצה פה ומצפצף. וכנ"ל עיקר.

10 אין לטעון שההבדל בין מכשיר שמיעה לבין משקפי ראייה הוא משמעותי, מפני שהמשקפיים אינם משנים את מה שנראה, אין בהם אלמנט אלקטרוני הפועל על המציאות ולא תיווך של גלי קול וממברנות, ואילו מכשיר השמיעה משנה את הנשמע, מפני שגם בראייה יש שינוי בקרני האור, שהן ממוקדות באמצעות העדשה אל העין באופן שונה, ואין האדם רואה את המציאות בדיוק כפי שהיה רואה אותה בלא משקפיים.

משמע שהוא סומך על המציאות, שכך נוהגים בעלי הוראה וחזנים ובעלי קריאה. ור' ישראל ליפשיץ, ב"תפארת ישראל", מתיר גם שימוש במשקפיים בראיית נגעים. וזו לשונו:¹¹

ולפי זה היה נראה לכאורה דכהן זקן שעניו חלשים ואינו יכול לראות יפה רק ע"י עששית שקורין בריללע, ורק על ידה יראה יפה, רשאי לראות הנגע, דהרי אמרו [ברכות כ"ה א'] דערוה בעששית אסור לקרות ק"ש כנגדה, דכתיב "ולא יראה בך ערות". והא מתחזי. אלמא דראייה ע"י עששית שמה ראייה. ואין לומר: דלמא רק לחומרא שמה ראייה. ליתא, דהרי בתשובת לקט [ח"א סי' צ"ט] יליף מהתם גם לקרות בס"ת האות שנראה דרך השעוה שנטף עליו, כשאינו יכול להסיר השעוה מחמת איסור שבת. וכן מעשים בכל יום שמברכין על התורה וקורין בה דרך הברילל [ועמ"ש בס"ד בכלכלת שבת סי' ל"ג]. וכן מברכין על הנר במוצאי שבת, כשמכוסה בזכוכית [כמג"א רצ"ח סק"כ]. וכן מברכין על הלבנה דרך זכוכית בהיר [כרמג"א סי' תכ"ו סק"א]. ומה שכתב שם בסוף הסי', שהרש"ל פתח החלון לקדש הלבנה, היינו רק לזהירות בעלמא היכא דאפשר. וכן כל ברכה שעל ראייה לית מאן דחש שלא לברך כשרואה דרך בריל [ודלא כתשובת דבר שמואל סימן רמ"ב].¹²

גם הוא מתייחס לעובדה שאיש מן הפוסקים לא חש לדבר, כלומר השימוש כבר נעשה בגדר ראייה טבעית של האדם.

עיקרון דומה מצאנו גם בתחומים הלכתיים אחרים, כגון לעניין יציאה בשבת, שדבר שהוא חלק מן השימוש היומיומי של האדם, אף אם הוא נעשה באמצעות דבר מלאכותי, הוא נחשב חלק ממנו. כך למשל מקל של זקן או נכה או משקפיים של אדם קצר רואי או רגל תותבת - כל אלה הם בגדר חלק מתכשיטיו, אם הוא משתמש בהם בדרך הקבע.

וכן שנינו (שבת ו, ח): "הקיטע יוצא בקב שלו. דברי ר' מאיר. ור' יוסי אוסר". והרמב"ם פוסק ב"פירוש המשנה" על אתר שהלכה כר' מאיר. הדיון בשאלה אם מותר לצאת בכלי עזר בשבת הוא רק כשיש לחשוש שישלוף האדם את כלי העזר, אך אם הוא משתמש בכלי בדרך הקבע - הרי זה מותר. וכן משמע מלשון ה"שולחן ערוך" (אורח חיים, סימן שא, סעיף טו):

11 תפארת ישראל, בועז, על המשנה בנגעים ב, ד.
12 אך בסוף דבריו הוא אומר שהוא חושש שלא יראה את הנגע כראוי, אך זו בעיה רק בטיב המשקפיים בזמנם.

אין הקיטע יוצא בקב שלו, דהיינו שעושה כמין דפוס של רגל וחוקק בו מעט לשום ראש שוקו בתוכו, ואינו עושה זה להלך בו, שעל כל פנים צריך הוא למקלו, אלא כוונתו כדי שלא יראה חסר רגל אלא נכה רגל. כיון דאינו צורך הילוכו - אסור.

ובהמשך דבריו הוא אומר (סעיפים טז-יז):

חיגר שאינו יכול לילך בלא מקל מותר לילך בו אפילו אינו קשור בו. אבל אם אפשר לו לילך זולתו, ואינו נוטלו אלא להחזיק עצמו - אסור.

ומסביר שם ה"משנה ברורה", וגם עוד כמה מן האחרונים, שהדבר מותר, מפני שהתובת היא כמנעל שלו, וגם אין חשש שתיפול או שישלוף אותה בשבת. וטעם זה נאמר גם לגבי מקל החיגר, שגם הוא בשבילו בגדר מנעל. וכן הסכימו עוד כמה מן האחרונים, ודבריהם מקובצים בקצרה ב"ילקוט יוסף"¹³.

מן האמור במקורות לעניין הקיטע והחיגר, אנו למדים כי כבר קבעו חכמינו שהשילוב של תובת באיבר של האדם בקביעות, עושה אותה חלק מרגלו או כלי קבוע שלו, ולא רק החשש שתיפול או ישלוף אותה.¹⁴ גם בדוגמאות האלה, אם התובת אינה קבועה או אינה משמשת את האדם בקביעות, אין דינה כדין חלק מן האיבר של האדם המסתייע בה.

לפיכך, יש לומר כן גם בימינו. לאור ההשתלבות הברורה של מכשיר השמיעה כחלק קבוע בשמיעתו של האדם, ואף יש שילוב בפועל בין הקול הנשמע באמצעות המכשיר לבין הקול שהאדם שומע, השמיעה באמצעות המכשיר נעשית חלק משמיעתו הטבעית.¹⁵

גם ביחס לעיקרון השני, שעל פיו אנו דנים באופן טבעי על החפץ או על המושא של המצווה, ואין לנו לחקור את התהליכים שאינם נראים בעין רגילה, מצאנו בשו"ת טוב טעם ודעת (מהדורא תניינא, קונטרס אחרון על הלכות טרפות, סוף סימן נג) ופוסקים

13 עיין ב"לבוש" על ה"שולחן ערוך" שם, וכן ילקוט יוסף, שבת, סימן שא, סעיף ז, שהביא שם בהרחבה את כל השיטות.

14 הדבר מזכיר במידה מסוימת את סברתו של ר' משה פיינשטיין (שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק ג, סימן נב) בעניין בישול במיקרוגל בשבת, שברגע שהשימוש בו הופך לנפוץ, הוא מוגדר כ"דרך בישול", והוא אסור בשבת מן התורה (אך ראה את דעתו החולקת של הרב אויערבך, שו"ת מנחת שלמה, חלק א, סימן יב, הע' ד), אף על פי שיש כמובן להבחין בין הגדרות שבת (כגון "דרך אכילה", "דרך בישול", המבחינות בין פעולה מותרת למלאכה אסורה) לסוגיה הנדונה. וכן מצאנו גם באיסורים אחרים בשבת: בבורר יש בהסרת קליפה טבעית "דרך אכילה", ועוד.

15 אף על פי שמבחינה פיזיקאלית, יש כאן גלי קול הנשמעים ישירות באוזנו של האדם, ומצטרפים אליהם גלי קול הנקלטים בעל ידי המכשיר ועוברים תרגום חשמלי.

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

אחרים,¹⁶ שכל שאינו ניכר למראית העין הטבעית, אף על פי שניתן לראותו על ידי זכוכית מגדלת - אינו אסור. התורה ניתנה לפי ראות העין הטבעית, ואין לדיין אלא מה שעניו רואת. כי אם ניעזר במכשירים, נוכל להבחין באמצעות זכוכית מגדלת בתולעים בכל מים, ופגימות בכל סכין שחיטה, וטביעות אצבעות בכל ספר תורה, ופסול בהרבה מן האתרוגים וכדומה.

נמצא שכשם שראייה באמצעות מכשיר המשפר אותה היא בגדר ראייה, גם שמיעה באמצעות מכשיר המשפר אותה היא בגדר שמיעה.

ונראה שיש להכשיר את מכשיר השמיעה גם משום ההיתר המקובל להשתמש ברמקול, שאם האדם שומע גם בלא עזרת הרמקול, מותר לו להשתמש גם ברמקול, שהרי ייתכן שהאדם שומע בעיקר את קול הרמקול, שהוא חזק מן השמיעה הלקויה שלו, ואף על פי כן, אנו אומרים שיצא ידי חובת שמיעת המצווה. ממילא, ועוד יותר במכשיר שמיעה, כיוון שלמעשה יש כאן שילוב בין השמיעה באמצעות מכשיר לבין השמיעה העצמית, הרי שגם לדעת מי שאינו מקבל את ההבחנה העקרונית בין רמקול לבין מכשיר שמיעה, שהובאה לעיל, ניתן לסמוך על ההיתר שנקבע אף ברמקול, שאם האדם שומע גם בלעדיו במידה כלשהי - יצא ידי חובתו.

כמו כן, יש להבחין בין מכשיר שמיעה לבין רמקול, כדברי ה"ציץ אליעזר", הנזכר לעיל, לעניין הרצינות וכובד הראש החסרים בשמיעת מצוות באמצעות רמקול, מפני שהוא משמש גם לשחוק וקלות ראש, ואילו מכשיר השמיעה נעשה חלק מאוזן האדם, ולכן אין בו חסרונות אלו.

מכל האמור לעיל, נמצא שיש להקל ולהתיר להשתמש במכשיר שמיעה לשמוע כל קריאה ואף להוציא אחרים ידי חובתם. וייתכן שאף בתקיעת שופר אפשר לומר כן, מפני שלאור המסקנה שהסקנו לעיל, שהשמיעה באמצעות מכשיר נעשתה דבר רגיל בימינו, וכאילו היא כשמיעתו הטבעית של האדם, נמצא שהוא יוצא ידי חובת "לשמוע קול שופר".

16 שו"ת יביע אומר, חלק ד, יורה דעה, סימן כא, אות ז; קיצור שולחן ערוך, ילקוט יוסף, אורח חיים, סימן תרמח (דברים הפוסלים באתרוג), ושם בהערה; שם, מועדים (התשנ"ו), עמ' קנו. בדומה לזה כותבים: תפארת ישראל, עבודה זרה ב, ו, בועז, אות ג; שו"ת שואל ונשאל, חלק ה, יורה דעה, סימן סד; ערוך השולחן, סימן פד, סעיף לו; שו"ת איגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קמו. כיוצא בזה כותב בעל שו"ת דובב מישרים, חלק א, סימן א, בעניין מוקף גוויל בספר תורה ותפילין ומזוזות, שהולכים אחרי חוש הראות הטבעי, ולא אחרי מה שנראה בעזרת זכוכית מגדלת. ועיי' חזון עובדיה, סוכות, עמ' רע.

סיכום

א. מקור החובה לשמוע מצווה נזכר בקריאת שמע: לכתחילה, חייב האדם להשמיע לאוזנו; ובדיעבד, הוא יוצא ידי חובתו גם אם רק הוציא בשפתיו. כל שכן בשאר מצוות, כנזכר בביאור הלכה שם.

ב. המקור לחובה לשמוע ישירות נזכר במצוות השופר.

ג. בקריאת המגילה, לכתחילה מחייב ה"בית יוסף" לשמוע אותה בגלל הצורך בפרסום הנס. אך מהמשך דבריו משמע שגם חרש שהוא מדבר, יכול להוציא את זולתו ידי חובת קריאה, וייתכן שהחובה בקריאת המגילה אינה כחובה בשמיעת קול שופר, שהחובה לשמוע את קול השופר רבה יותר, כדברי התשב"ץ.

ד. יש פוסקים שאסרו לשמוע מקרא מגילה באמצעות רמקול, מפני שהקול ברמקול מתורגם מגלי קול לזרמים חשמליים החוזרים ונעשים גלי קול או מפני שבתפילה באמצעות רמקול נפגמת אווירת הקדושה, ואף יש חשש מחידושים. אבל יש פוסקים שביקשו להתיר את השימוש ברמקול עקרונית, לא מעשית, כגון: ה"מנחת אלעזר", ר' יוסף ענגיל ור' משה פיינשטיין. וטעמם ונימוקם עמהם: מאחר שהקול נשמע רק בשעה שהאדם קורא, יש להחשיבו כקולו ממש, כי גם בקול רגיל של האדם יש פער של זמן ומרחק עד לשמיעת הקול. והיו שאף התירו מעשית להשתמש ברמקול (ה"חזון איש"). הרב פרנק מבחין עקרונית בין שמיעת קול שופר לבין מקרא מגילה, כנראה משום שהוא מסתמך על הבחנת התשב"ץ, שדווקא בשמיעת קול שופר אין האדם יוצא ידי חובתו, אם שמע קול הברה, ואילו במגילה חייב רק לקרוא בפיו.

ה. הפוסקים הנוטים לאסור את השמיעה באמצעות רמקול הבליעו בדיונם את ההשוואה בין מכשיר שמיעה לבין רמקול, כעולה מדברי הרש"ז אויערבך וה"מנחת יצחק", מפני שהמציאות שווה בשניהם, וממילא אסור גם בו.

ו. נראה שיש להבחין בין רמקול לבין מכשיר שמיעה, שאף על פי שהם דומים בדרך העברת הקול, הרמקול הוא מכשיר חיצוני ואינו בשימוש קבוע של האדם, בעוד מכשיר השמיעה הוא חלק קבוע של מערכת השמיעה של האדם בשימוש יומיומי, כמו שניתן ללמוד מן המשנה והתלמוד, שאמצעי עזר המשמשים את האדם בקביעות נעשים חלק ממנו.

לפיכך ניתן לומר גם בימינו, שלאור השתלבותו הברורה של מכשיר השמיעה כחלק קבוע בשמיעתו של האדם, ואף יש בו שילוב בין גלי קול המוגברים על ידי המכשיר

מכשיר שמיעה לעניין שופר וקריאת התורה ומקרא מגילה

ובין גלי קול שהאדם שומע בעצמו, המכשיר נעשה חלק ממערכת השמיעה הטבעית של האדם.

הוספנו לזה את הסברה בהיתר המקובל ברמקול, שאם האדם יכול לשמוע גם בלא עזרת רמקול, מותר לו לשמוע גם באמצעות רמקול. לכאורה, מבחינה מציאותית, ייתכן שהאדם שומע בעיקר את קולות הרמקול, מפני שהרמקול חזק מן השמיעה הלקויה שלו, ואף על פי כן אנו אומרים שיצא ידי חובתו, יש לומר כן במכשיר שמיעה. בפועל, יש כאן שילוב בין הקול המתקבל באמצעות מכשיר השמיעה לבין הקול שהאדם שומע באופן טבעי. וגם מי שאינו מבחין בין הרמקול לבין מכשיר שמיעה, יכול לסמוך על ההיתר שקבעו חכמים ברמקול, שאם האדם שומע גם בלעדיו במידה כלשהי - יצא ידי חובתו.

ז. במכשיר שמיעה אין מקום לטעמים לפסילת השימוש בו עקב חוסר רצינות וכובד ראש, שאולי יש בקריאה באמצעות רמקול.